

ESKİ TÜRKÇE –gInçA ZARF FİİL EKİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

On Etymology of Old Turkic Adverbial Suffix –gInçA

Erdem UÇAR*

Gazi Türkiyat, Güz 2012/11: 47-52

Özet : Türk dilinin eklemeli diller grubunda yer aldığı kabul edilir. Türkçede, eklerin teşekkülünde, başlangıçta bir kelime olan ve sonra ek halini alan veya iki ekin birleşmesi ile yeni eklerin meydana geldiği pek çok örnek mevcuttur. –gInçA da birden fazla ekin birleşimi ile meydana gelmiş eklerden biridir. Makalemizde, ekin kökeni konusunda daha önce ileri sürülen fikirler tartışılacak ve ekin kökeni hakkındaki düşüncelerimizi açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Zarf Fiil Eki –gInçA, Eski Türkçe, Uygurca.

Abstract : Turkish is accepted to be an agglutinative language. In Turkish regarding the formation of suffixes, there are plenty of examples of words, which were originally words and then became a suffix or of two suffixes, which became one united suffix. –gInçA is one of the suffixes, which were compounded of more than one suffix. In this paper will be discussed opinions about origins of suffixes. Our suggestions on this theme will be presented.

Key Words: Adverbial Suffix –gInçA, Old Turkic, Uighur.

Coğrafi konum ve akrabalık ilişkileri esas alınarak ıstilahî bir anlam kazanan Altay dilleri kavramı içinde Türkçenin yer alıp almayacağı tartışıla dursun, dilin yapısı dikkate alınarak yapılan tasniflerde, Türk dilinin eklemeli diller (*agglutinating language* [*< Lat. agglutinare 'to glue together'*]) grubunda yer aldığı tartışılmaz bir gerçektir. Eklemeli dillerde, konumuz itibarıyla Türkçede, eklerin teşekkülünde, başlangıçta bir kelime olan ve sonra ek halini alan veya iki ekin birleşmesi ile yeni eklerin meydana geldiği pek çok örnek mevcuttur (Hatiboğlu 1974: 331-332). Bu bağlamda kökeni tartışmalı olan Eski Türkçe –gInçA da birkaç ekin birleşmesi ile oluşan eklerden biridir.

Ekin kökeni konusunda, daha önce birçok Türkolog fikir sunmuştur. Bu fikirleri kısaca özetlemek gerekirse, Tahsin Banguoğlu, –gInçA'nın fiilden isim yapım eki –gU ile eşitlik eki +çA'nın birleşmesinden meydana geldiği görüşünde olup ekin yapısının –dUkçA zarf fiil ekinin yapısına benzediğini belirtir. Eski Türkiye Türkçesindeki –mca'nın da –ıca'ya zamir n'sinin ilavesiyle ve gırtlaksız ünsüzün erimesi neticesinde meydana geldiğini söyler (1938: §217). Annemarie von Gabain, ilk baskısı 1941'de yayınlanan *Eski Türkçenin Grameri* isimli eserinde ekin –gInçA ve –kInçA olmak üzere iki şekilde görüldüğünü, dudak uyumuna tâbi olmadığını, '–ınca, –dığ müddetçe, –

---

* Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erdem.ucar@gediz.edu.tr, merdemu@gmail.com

incaya kadar' anlamı veren cümle belirleyicisi vazifesi gördüğünü belirtip ekin $-(X)g$ fiilden isim yapım eki ile Teklik III. şahıs iyelik eki $+(s)I(n)$ ve eşitlik hali eki $+çA$ 'nın birleşmesinden teşekkül ettiğini düşünür (1988: §236). Gabain, ekin kökeni hakkındaki fikrini daha sonra yayınladığı *Özbekçenin Grameri* isimli eserinde de tekrar eder (1945: §287). Jean Deny, ekin $-gXn$ ve $-kXn$ ile $+çA$ ekinin birleşmesinden oluştuğunu, ekin $-kAnçA$ ile akraba olmasına bakarak, aslının daha eski $*-Kan+çAñ$ veya $*-Kañ+çAñ$ şekillerine gidebileceğini belirtir (1941: §1384). Andrey Nikolayeviç Kononov'a göre, Türkiye Türkçesindeki $-(y)IncA/-(y)UncA$ 'nın kökeni $-gIn-çAn$ sıfat fiil eki ile $+çA$ eşitlik ekinin kombinasyonuna dayanır (1956: §979)¹. Muharrem Ergin, $-gIn$ yapım eki ile $+çA$ eşitlik hali ekinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünür (1972: §587). Nuri Yüce, 1973'te tamamladığı doktora çalışmasında $-(g)^{o}ncA$ ve $-^{o}cAk$ eklerini aynı madde başlığında ele alır, Annemarie von Gabain, Jean Deny, Andrey Nikolayeviç Kononov ve Muharrem Ergin'in ek hakkında düşüncelerini sıralayıp Tahsin Banguoğlu'nun görüşüne katıldığını ifade eder (1999: 57-65). Ahmet Bican Ercilasun da Jean Deny ve Muharrem Ergin gibi, ekin $-gIn$ fiilden isim yapım eki ile $+çA$ eşitlik ekinin birleşmesinden meydana geldiği fikrindedir (1984: 184). András Bodrogligeti, Çağataycadaki $-kInçA$, $-kUnçA$ ve $-gUçA$ şekillerinin $-gU$ fiilden isim yapım eki ile $+çA$ 'nın zamir n 'si almasına bakmaksızın birleşmesi ile teşekkül ettiğini ileri sürer (2001: 274). Marcel Erdal, ekin $-(X)g$ fiilden isim yapım eki ile Teklik III. şahıs iyelik eki $+(s)I(n)$ ve eşitlik hali eki $+çA$ 'nın birleşmesinden teşekkül ettiği görüşünü kabul etmekle beraber bu etimoloji önerisinin farazî (*hypothetical*) olduğunu da belirtmeyi ihmal etmez (2004: 153, 317-318). Zeynep Korkmaz, ekin kökeni konusunda, Annemarie von Gabain, Jean Deny, Andrey Nikolayeviç Kononov, Tahsin Banguoğlu ve Muharrem Ergin'in düşüncelerini sıraladıktan sonra "*tarihî gelişme sürecine en uygun yapı açıklaması*" olarak Annemarie von Gabain'in görüşünü gösterir ve "*Kutadgu Bilig başta olmak üzere bütün eski metinlerin bu yapıyı gerçekleştiren işlev örneklerini verdiği*" ifade eder (2007: 1004/454).

Ekin kökeni hakkında görüşümüzü ifade etmeden önce, yukarıda ekin kökeni hakkında sıralanan görüşleri kısaca eleştirmek istiyoruz. Ekin çekim kategorisi içinde olması, $-(X)g$ veya $-gXn$ gibi yapım eki karakterli bir ekten türemiş olma ihtimalini zayıf kılıyor. Diğer taraftan, ekin $-gAn$ ve $+çA$ eklerinin birleşiminden meydana gelmesi de uzak ihtimal gibi, zira ek bu eklerin birleşmesinden meydana gelmişse $-gInçA$ 'nın sesbilgisi yapısı açıklanmak zorundadır. Aynı şekilde, $-gInçA$ 'nın da $-gUçA$ ile ilişkisini gösterecek sesbilgisi kanıtı elimizde bulunmuyor. Zaten $-gUçA$, zarf fiil eki vasfını daha Eski Türkçe döneminde kazanmıştır: yéttinç kün tañ adınçig erdini yinçü kemike *tükegüçe* urup "yedinci gün çeşit çeşit cevher, inci gemiye tükenecek kadar (pek çok) yükleyip" (Eraslan 1980: 87). $-gUçA$ 'nın zarf fiil olarak kullanımı Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde de devam etmiştir: karın *todguça yé kamug yém içim* (KB: 4769 = Arat 1947: 477); *yégüçe keygüçe malım bar* [f.

¹ Talat Tekin, Kononov'un görüşünü eleştirerek Annemarie von Gabain'in fikrinin doğru olduğunu ifade eder (1988: 377).

79v/17] (Al-Rabghūzī: 161). Dolayısıyla, -gUçA ile -gInçA birbirinden tamamen ayrı ekler olup Türk dili tarihi boyunca farklı yollarda gelişimlerini göstermişlerdir.

-gInçA Köktürk dönemi eserlerinde (Runik harfli metinlerde) görülmez (Schulz 1978: 124). IX. yüzyıldan kaldığı düşünülen Irk Bitig'te sadece *topulgınça* örneğinde bir kez geçer (Tekin 2004: 50).² -gInçA'nın kullanım sahasına çıkıp yaygınlaşması Uygurcada olmuştur. 'As long as, until' anlamı taşıyan zarf vazifeli kelimelerin teşkilinde kullanılmıştır (Erdal 2004: 317-318). Ayrıca ek, Uygurcada ilginç bir şekilde *ança* zamirine de eklenerek *ançağınça* 'then, thereupon, in the meantime' yapısının teşkilinde vazife görmüştür (Erdal 2004: 202). Karahanlıcada (Haceminoğlu 1996: 174) ve Harezmi Türkçesinde (-gXnçA şeklinde) (Haceminoğlu 1997: 169), Eski Türkçedeki işlevini korumaya devam eder. Kıpçak Türkçesinde de -gInçA ve -KmçA şeklinde olup cümleye '-ınca, -incaya kadar' anlamı katar (Karamanlıoğlu 1994: 145). Çağataycada ise, ekimiz -kXnçA ve -gXnçA şeklindedir ve bitirici zarf fiil eki işlevi ile karşılaştırma işlevinde olup 'kadar, süresince, yeterince' anlamıyla cümlede kullanılır (Eckmann 1988: §84; Bodrogligeti 2001: 274-276). Eski Türkçeden Modern Türk lehçelerine değin (-gInçA > -XncA) ekin, gerçekleşen hareketi 'sınırlandırma ve kısıtlama', fiilin hareketine '-dığı zaman' anlamı verme ve 'mukayese-karşılaştırma' gibi temel fonksiyonları olduğu görülüyor (Eckmann 1988: §84; Erdal 2004: 318; Korkmaz 2007: 1004).

Bizim ekin kökeni hakkındaki görüşümüz, ekin sıfat fiil kaynaklı oluşu ve sıfat fiil ekinin iyelik ve hal eki ile birleşerek -gInçA ekini oluşturduğu yönündedir. -gU sıfat fiil ekinin üzerine iyelik eki +(s)I(n+) ve +çA eşitlik eki gelmiş, iyelik ekinin tesiriyle oluşan gerileyici benzeşme neticesinde -gInçA meydana gelmiş olmalıdır. Ekin ilk ünlüsünün Eski Türkçe döneminde her zaman düz-dar olmasının sebebi de bu olsa gerek.

Sıfat fiil eklerinin hal ekleri ile birleşip zarf fiilleşmesinin ilk örnekleri, Runik harfli metinlerde görülür: *kañım hağan uçdokda* 'Babam hakan vefat ettiğinde' [Kül Tigin, Doğu 30=Tekin 1988: 16-17] (Erdal 2004: 471). Ayrıca diğer örnekler için bk. Schulz 1978: 62-64. Ancak, -mİştA, -mİşçA, -XrçA, vs. gibi birleşik şekiller Uygurcada (Erdal 2004: 318, 468, 473) ve daha sonraki dönemlerde yaygınlaşır: *mañ mañ sayu adakların irklemişçe bo közünür ajundakı kutı kuvı asılır* (Kaya 1994: 419/11-13) 'The more he treads step by step with his feet, the more his happiness in this visible world grows' (Erdal 2004: 468); *tingalı olormışta en uluğı tégin iki inilerine inça tép tédi* (Kaya 1994: 608/15-17) 'When they sat down to rest, the eldest prince said to his two younger brothers' (Erdal 2004: 473); *la bintevir intınıntakı ay t(e)ñrig*

² İfadenin okunuşunun sorunlu oluşu (Tekin 2004: 45), bu metinde de -gInçA'nın mevcudiyetini şüpheli kılıyor.

körürçe adırtlığ ‘wei man den Mond, der sich jenseits des Vorhangs₂ befindet, (plötzlich ohne Verhüllung) sieht’ (Wilkins 2001: 116–117).

Sıfat fiil eklerinin iyelik ve hal ekleri ile biraraya gelip zarf fiil meydana getirmesi ise tarihî Türk dilinin muhtelif devirlerinde oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Bunun ilk örneklerini Uygurcada görüyoruz: *kén keligme üdteki ayıg yavız tüş bérğüsüne* artokrak korksar belinleser (Kaya 1994: 141/5–7); *arıg braman uguşınıñ arıtı üzülmeğüsüne* adırtlığ odgurak ezrua teñri ök küç bérđi (Schulz 1978: 29); *ol antag birtin körüm körmüşine* nomçı açarı siz uzatı yérer müneyür erdiñiz (Schulz 1978: 39); *küçi yétmişinçe* sözlegü ol (Schulz 1978: 89). Karahanlı Türkçesinde ise daha yaygın bir kullanım göze çarpıyor: *sakış bérđükünde* ulır baş çalar ‘hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur’ [Kutadgu Bilig: 2781 = Arat 1947: 290; Arat 1959: 205] (Ercilasun 1984: 187); *bilgisiz tapug kılmişında* körü ‘bilgisizin ibadet ile meşgul olmasındansa’ (Kutadgu Bilig: 3225 = Arat 1947: 328; Arat 1959: 237). Harezm ve Kıpçak Türkçesindeki şu yapılar da sıfat fiil eklerinin iyelik ve hal ekleri ile biraraya gelip zarf fiil meydana getirmesine örnek teşkil eder: *Mısrđın çıkganımızda* andagok kılduk [f. 97r/14–15] (Al–Rabghūzī: 198) ‘When we set out from Egypt, we did same thing’ (Al–Rabghūzī: 245–246); *tegme öltürgenlerinte* Mavla ta’ālā yéne tırgüzgey [f. 162r/7] (Al–Rabghūzī: 373) ‘Each time they kill you the Lord, He is exalted’ (Al–Rabghūzī: 465); *oglan ulğarmışınça* ton uzayur erdi [f. 118v/17] (Al–Rabghūzī: 279) ‘to the extent a child had grown taller, his clothes grew longer’ (Al–Rabghūzī: 345); *ol ay gâfil bu husrev bakganındın* bolup meşgul tarayır irdi saçın [877–878] (Hacıeminoğlu 2000: 232); *velî küç yétmişinçe* kılgu kulluk [91] (Hacıeminoğlu 2000: 186); *seferlerinde huzûrlarında olturganlarında ve turganlarında* kişilerine tarhan kıldım [KA II/11] (Özyetgin 1996: 131); *korkarmen bilmegenimden* sorgaylar [214/5] (Karamanlıoğlu 1989: 106); *ikinci batıp çıkkanımızda* saçından tutup [34/7–8] (Karamanlıoğlu 1989: 16); *yétkeninçe* küçün köñül yapgıl [89/6] (Karamanlıoğlu 1989: 44). Türkiye Türkçesindeki *–acağıma, –acağında, –acağından, –arcasına, –dığına, –dığınca, –dığında, –dığından, –muşçasına* (Tiken 2003: 283, 346–351) gibi yapılar sıfat fiil, iyelik ve isim çekim eklerinin birleşmesi ile oluşan zarf fiil ekleri için tipik örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak, *–gInçA* zarf fiil eki, sıfat fiil eki *–gU* kaynaklı olup Uygurca döneminde bünyesine iyelik ve hal ekini alarak *–gInçA* şeklini kazanmıştır. Şinasi Tekin, Uygurcanın cümle yapısı hakkında oldukça isabetli bir tespit yapmıştır: “Köktürkçede hiç değişmeyen, katı bir cümle düzenine karşılık Uygurcada canlı, hareketli duruma göre her an değişebilen bir cümle düzeni vardır” (Tekin 1992: 75). *–gInçA* ekinin teşekkülünde de Uygurcadaki “her an değişebilen bir cümle düzeninin” etkili olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- AL-RABGHŪZĪ (1995), *The Stories of the Prophets: Qisas Al-Anbiyā'*, an Eastern Turkic Version, Vol. I, Critically Edited by H[endrik] E[rik] BOESCHOTEN, M[arc] VANDAMME and S[emih] TEZCAN with the assistance of H. BRAAM, B. RADTKE; Vol. II, Translated into English by H[endrik] E[rik] BOESCHOTEN, J. O'KANE and M[arc] VANDAMME, E. J. Brill, Leiden, New York, Köln.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I, Metin*. TDK Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1959), *Kutadgu Bilig II, Tercüme*, TTK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1938), *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde bei der Philosophischen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Druck der August Pries GmbH in Leipzig, Braslau (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BODROGLIGETI, András J. E. (2001), *A Grammar of Chagatay*, Lincom Europa, Muenchen.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev.: Ali Ulvi ELÖVE), Maarif Matbaası, İstanbul.
- ECKMANN, János (1988), *Çağatayca El Kitabı* (Çev.: Günay KARAAĞAÇ), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERCILASUN, Ahmet B[ican] (1984), *Kutadgu Bilig Grameri –Fiil–*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, E. J. Brill, Leiden–Boston.
- ERGİN, Muharrem (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- GABAIN, Annemarie von (1945), *Özbekische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Leipzig und Wien.
- GABAIN, Annemarie von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev.: Mehmet AKALIN), TDK Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000), *Kutb'un Hüseyin ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1974), "Türkçedeki Eklerin Kökeni", *Türk Dili*, S. 268: 331–340.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî. Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, TDK Yayınları, Ankara.

- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Gramer*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.
- KONONOV, A[ndrey] N[ikolayeviç] (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- NEHCÜ'L-FERĀDĪS (1995), *Uştmahların Açığ Yolu, Cennetlerin Açık Yolu, I Metin, II Tıpkıbasım, Tıpkıbasım ve Çevriyazı: János ECKMANN, Yayınlayanlar: Semih TEZCAN, Hamza ZÜLFİKAR*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZYETGİN, A[ışe] Melek (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara.
- SCHULZ, Peter (1978), "Verbalnomina und Konverbien als adverbiale Ergänzungen im Alttürkischen", Justus-Liebig-Universität Gießen, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Cilt, Dil-Kültür-Sanat, TKAE Yayınları, Ankara: 69-119.
- TEKİN, Talat (1988), "A. N. KONONOV. Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Moskva-Leningrad, 1956, 569 s. (Akademiya Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*, 2. Baskı, 331-378 (Tanıtma), Ankara.
- TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (2004), *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.
- TİKEN, Kâmil (2003), "Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999*, 281-364, Ankara.
- WILKENS, Jens (2001), *Die drei Körper des Buddha (Trikāya)*, das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Berliner Turfantexte 21, Turnhout (Belgien).
- YÜCE, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen: eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg Yayıncılık, İstanbul.